

اوصاف جهنم و جهنمیان در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام

خدیدجه خسروی اصل^۱

چکیده

یکی از مسائلی که در آموزه‌های اسلامی به آن پرداخته شده، بحث از جهنم و اوصاف آن است. جهنم یا دوزخ، جایگاهی است که در آخرت افراد گناهکار و فاسق به آن وارد شده و در آن جا از عذاب می‌شوند. جهنم دارای درها و طبقاتی است که با یکدیگر متفاوت بوده و انسان‌ها بسته به اعمالشان، در هر یک از این طبقات عذاب می‌شوند. جهنمیان نیز اوصافی دارند که آن‌ها را از سایر بندگان متمایز می‌سازد. بسیاری از روایات رسیده از معصومین علیه السلام به اوصاف جهنم و جهنمیان اشاره کرده است. در این میان، کلام امیرالمؤمنین علیه السلام درباره‌ی ویژگی‌های جهنم و جهنمیان در مقاله‌ی حاضر مورد بررسی قرار گرفته است. اهمیت بررسی این موضوع در کلام امام علی علیه السلام به دلیل نداشتن سابقه‌ی پژوهشی جامع در این زمینه بوده است. در همین راستا پژوهش حاضر در پی یافتن پاسخی برای این پرسش است که در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام، چه اوصافی برای جهنم و بجهنمیان بیان شده است. از این رو، با بررسی‌های انجام شده به روش توصیفی – تحلیلی این نتیجه حاصل شد که کلام امام امیرالمؤمنین علیه السلام پیرامون عذاب جهنم، درها و طبقات جهنم، لباس‌های جهنمی و جهنمیان شامل ناامیدان از درگاه خدا، مغروران و متکبران، عالمان فاجر و زنان جهنمی بر دیدگاه قرآنی در این زمینه مطابقت دارد، گویا هر آنچه قرآن کریم به طور مختصر و با اشارات کوتاه بیان نموده، امام علی علیه السلام به طور کامل تفصیل نموده است.

کلیدواژگان: جهنم، جهنمیان، دوزخ، قیامت.

^۱ . خدیدجه خسروی اصل، سطح دو عمومی، مدرسه علمیه ریحانه.

مقدمه

بحث از شناخت اوصاف بهشت و جهنم و اهل آن در اسلام بسیار تاکید شده است و مورد توجه قرآن کریم و معصومین علیهم السلام و نیز اصحاب و شاگردانشان بوده و علما و دانشمندان علوم اسلامی و قرآنی از آغاز اسلام تا کنون دست به تالیف کتب مختلف تفسیری و حدیثی زده اند که در آن به معرفی معاد و جزئیات و ویژگی های آن پرداخته اند.

با توجه به اینکه بیراهه‌هایی که در مسیر زندگی انسان وجود دارد، هر لحظه ممکن است او را در سراسیمگی سقوط انداخته و به ورطه‌ی هلاکت نزدیک کند. همانطور که در طول تاریخ نیز نمونه‌هایی از آن به چشم می‌خورد که افرادی با فهم نادرست از آموزه های دینی و کج‌روی‌هایی که داشته‌اند دچار تیره‌روزی و بدبختی شده‌اند.

بنابراین برای پیشگیری از چنین عاقبت و سرانجام بدی و بنا به ضرورت به عنوان یک نیاز اساسی لازم است که به کلام امیرمؤمنان علیه السلام به عنوان یکی از تبیین کنندگان حقیقی آموزه‌های اسلامی، چنگ زده و از نور کلام ایشان در فهم درست و بهتر این حقایق بهره برد.

در همین راستا، مقاله‌ی حاضر به بررسی اوصاف جهنم در کلام امیرالمؤمنین پرداخته و به همین منظور کتب مرتبط با معاد و شروح مختلف نهج البلاغه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در مورد موضوع « اوصاف جهنم » از گذشته تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته که به طور عام به موضوع اوصاف جهنم و جهنمیان در آیات و روایات پرداخته‌اند ولی تاکنون پژوهش مستقلی که اوصاف جهنم را در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام بررسی کرده باشد، انجام نشده است.

بر طبق بررسی‌هایی که صورت گرفته، برخی کتاب‌ها، مقالات و پایان نامه‌هایی در خصوص اوصاف بهشت و جهنم انجام رسیده، به عنوان نمونه می‌توان به کتاب « بهشت و دوزخ » نوشته محمدی ری شهری، سیمای بهشت و جهنم از منظر آیات و روایات نوشته‌ی صمد بهروز، مقاله بهشت و جهنم از دیدگاه قرآن و حدیث نوشته‌ی عباسعلی کامرانیان، پایان نامه‌ی معرفت حقیقت بهشت و جهنم نوشته‌ی جانعلی احسانی، پایان نامه‌ی تطبیق اوصاف بهشت و بهشتیان و جهنم و جهنمیان در قرآن و صحیفه سجادیه اشاره کرد.

لازم به ذکر است همانطور که از عناوین این پژوهش‌ها نیز مشخص است، در هیچ کدام از این پژوهش‌ها اوصاف جهنم به تنهایی در کلام امیر المؤمنین علیه السلام مورد بررسی قرار نگرفته است.

۱- مفاهیم

۱-۱- جهنم

جهنم در لغت به معنی «خانه عذاب» آمده است.^۱ واژه شناسان در باره ریشه واژه «جهنم» اختلاف نظر دارند. برخی بر این باورند که این واژه، عبرانی است و اصل آن، «کِهَنام» بوده و با تعریب، «جهنم» شده است.^۲

برخی، ریشه عبرانی آن را «جهینوم» یا «جحینوم» دانسته‌اند، که محلی در چهار کیلومتری قدس بوده و زباله‌های شهر و لاشه‌های حیوانات را در آن جا می‌ریختند و می‌سوزاندند.^۳ به تونل زیر حِمّام که حرارت در آن می‌دمند تا زمین حِمّام را گرم کند نیز جهنم می‌گویند.^۴ ابن منظور در وجه تسمیه آن می‌گوید: جهنّم: عمق زیاد، چاه جَهَنّم و جِهَنام، چاهی که ژرف باشد. جهنم را به خاطر عمقش به این نام نامیده‌اند.^۵

به هر حال جهنم در استعمال قرآن محلّ عذاب آخرت و وعده‌گاه کفار و ستمگران است: «فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُم جَهَنَّمُ وَ سَاءَتْ مَصِيرًا»^۶

این کلمه هفتاد و هفت بار در آیات مختلف تکرار شده است و در برخی آیات نیز حکایت از آن دارد که جهنم و آتش آخرت با شعور است و قدرت سخن گفتن دارد و می‌شنود و صدا می‌کند. مانند آیه ۳۰ سوره ق: «یوم تقول لجهنم هل امتلأت و تقول هل من مزید؛ روزی که به جهنم گوئیم آیا پر شدی؟ می‌گوید: آیا زیادتی هست؟!»

۱. قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۲، ص ۸۴.

۲. مرتضی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۱۶، ص ۱۲۶؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۱۱۲.

۳. جواد، المفصل فی تاریخ العرب، ترجمه: محمدحسین روحانی، ج ۶، ص ۶۷۹.

۴. دهخدا، لغت نامه، ج ۵، ص ۶۹۶۶.

۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۱۱۲.

۶. نساء/۹۷.

از این تعاریف روشن می‌شود که جهنم همان محلّ عذابی است که خدواند به گناهکاران وعید عذاب در آن جا را داده است. واژه‌ی دیگری که با جهنّم قرابت معنایی دارد، دوزخ است که ادامه به بررسی معنای آن می‌پردازیم.

۲-۱- دوزخ

اهل لغت و صاحبان فرهنگ‌های فارسی و عربی، دوزخ را «نقیض بهشت»^۱ و «جای دودناک و دودزده تیره»^۲ و «مقابل بهشت، محل عذاب کفار و مشرکان و گناهکاران در آن دنیا»^۳ و سرانجام برابر با جهنم می‌دانند.^۴

دوزخ، دوزخ بر دو قسم می‌باشد: دوزخ ظاهر و دوزخ باطن. دوزخ ظاهر رنج‌ها و عذاب‌های دنیوی و اخروی است و دوزخ باطن نفس کدر و آلوده انسان است. اهل ذوق گویند مجموعه‌ی صفات رذیله، نفس انسان را به صورت جهنم و دوزخ درآورد و صاحب آن دائماً در رنج و عذاب باشد. کارهای پسندیده و عبادات حق، نفس را صیقلی کند و از آلودگی‌ها برهاند. لاجرم نفس، صاحب آن نفس مطمئن شود و همواره شاد و خوش باشد.^۵

بنابراین، روشن می‌شود که لفظ دوزخ نیز معنایی شبیه به جهنم دارد که همان محل عذاب در آخرت است. با توجه به این معانی که برای جهنم و دوزخ بیان شد، در ادامه به بررسی اوصاف جهنم و جهنمیان خواهیم پرداخت.

۲-۲- اوصاف جهنم

جهنم که محل عذاب گناهکاران و فاسقان است و خدواند وعید عذاب به آنان داده است، اوصافی دارد که توجه به این اوصاف می‌تواند انسان را هوشیار کند تا کمتر به سمت گناه برود و آخرت خود را

^۱. نفیسی، فرهنگ نفیسی، ذیل دوزخ.

^۲. محمد پادشاه، فرهنگ آندراج، زیر نظر محمد دبیرسیاقی، ذیل دوزخ.

^۳. خلف تبریزی، رهان قاطع، تصحیح محمد معین، ذیل دوزخ.

^۴. دهخدا، لغت نامه، ذیل دوزخ.

^۵. سجادی، فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱، ص ۶۶۹.

تباه نسازد. در کلام امیرالمؤمنین علی علیه السلام اوصافی برای جهنم بیان شده است که به بررسی آن خواهیم پرداخت.

۱-۲- جاودانگی در عذاب

از کلام امیرالمؤمنین علیه السلام استفاده می‌شود که گروهی در جهنم در عذاب جاودان خواهند بود. گروه‌هایی همچون کافران، مخالفان، غوطه وران در گناه، قاتلان و جانین، رباخواران و... به عذاب جاودانه تهدید شده‌اند.

در دعای کمیل امام علی علیه السلام می‌خوانیم: «أقسمت أن تملأها من الكافرين من الجنه و الناس أجمعين، و أن تخلد فيها المعاندين». پروردگارا! تو سوگند یاد کرده ای که جهنم را از کافران جنّ و انس پر کنی و معاندان را در آن تا ابد نگه داری.»

در قسمت دیگری از این دعا نیز می‌فرماید: «فكيف احتمالي لبلاء الاخرة و جليل وقوع المكاره فيها و هو بلاء تطول مدته و يدوم مقامه و لا يخفف عن اهله لانه لا يكون الا عن غضبك و انتقامك و سخطك و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض؛ پس چگونه است صبر و طاقت من نسبت ببلای آخرت و سختیها و ناملایمات بزرگی که در آنجا واقع میشود و حال آنکه آن بلایی است که مدت آن طولانی و اقامت در آن دائمی است و نسبت باهل آن عذاب تخفیفی نیست، برای اینکه آن عذاب نیست جز از غضب و انتقام و سخط تو و در مقابل غضب تو آسمانها و زمین قیام نتوانند نمود.»^۱

از این تعبیر امام علی علیه السلام روشن می‌شود که عذاب جهنم، جاودانه و همیشگی است و این وصف عذاب آن را از عذاب‌های دنیوی متمایز می‌سازد.

امام علی علیه السلام همچنین فرمودند: «و اما اهل المعصية فانزلهم شرّ دار و غلّ الایدی الی الاعناق و قرن النواصی بالاقدام و البسهم سراويل القطران و مقطعات النيران فی عذاب قد اشتدّ حرّه و باب قد اطبق علی اهله فی نار لها کلب و لجب و لهب ساطع و قصیف هائل لا یظعن مقیمها و لا یفادی اسیرها و لا تفصم کبولها لا مدّة للدار ففتنی و لا اجل للقوم فیقضی^۲؛ و اما گناهکاران، پس خدا آنان را در بدترین سرای فرود آورد و دستهایشان را بگردنها غل کند و موهای پیشانی‌شان را به پاهای

^۱. مفاتیح الجنان، دعای کمیل.

^۲ نهج البلاغة، خطبه ۱۰۵

نتیجه گیری

اوصاف جهنم عبارت است از این که آتش جهنم پیوسته زبانه می کشد، پوست دست و پا و سر را از بین می برد و کسانی را که دعوت خدا را نپذیرفتند و به فکر جمع آوری مال و نگهداری آن بودند، به سوی خدا دعوت می کند.

در کلام امیرالمؤمنین علی علیه السلام عباراتی دیده می‌شود که اوصاف جهنم و جهنمیان را بیان می‌کند. ایشان جهنم را مکانی می‌داند که عذاب‌های آن کوبنده و سوزنده است و جهنمیان را سخت دچار می‌کند.

وصف دیگری که برای جهنم بیان کرده‌اند، لباس‌های جهنمی است که چسبناک و سوزنده بوده و شخص جهنمی را هر لحظه و هر دقیقه عذاب می‌دهد. ایشان همچنین عذاب‌های جهنمی را جاودانه دانسته و می‌فرمایند: عذاب‌های جهنم دائمی و همیشگی است.

علاوه بر این، جهنم دارای درجات و طبقاتی است که هر طبقه با طبقه‌ی دیگر فرق دارد و بسته به اعمال انسان عذاب آن‌ها نیز فرق دارد.

جهنمیان نیز اوصافی دارند که در کلام امیرالمؤمنین علیه السلام بیان شده است. گروهی از جهنمیان کسانی هستند که از رحمت خداوند ناامید شده و دچار گناهان زیادی می‌شوند و به همین سبب نیز عذاب جهنم شامل حال آنان خواهد شد.

گروه دیگر جهنمیان کسانی هستند که به غرور و تکبر دچار شده و خود را راهی عذاب جهنم می‌کنند. بنا به فرموده‌ی امام علی علیه السلام، کسانی که مغرور هستند، اعمال خود را تباه کرده و جایگاه ابدی آن‌ها، جهنم و عذاب الهی است.

علمای فاجر نیز کسانی که در قیامت دچار عذاب خواهند شد و عذاب آن‌ها شدیدتر و کوبنده‌تر از عذاب انسان‌های مسلمان عادی است؛ زیرا آن‌ها در زمره‌ی جاهلان قرار ندارند که خداوند در مجازات آن‌ها تخفیف قائل شود. زنان جهنمی گروه دیگری هستند که خداوند آن‌ها را با شیوه‌های متفاوت عذاب می‌کند.

نتیجه‌ای که از این مقاله گرفته می‌شود این است که بر طبق کلام امیرالمؤمنین علی علیه السلام، قرار گرفتن در دوزخ نیز عذاب بزرگی است که گنهکاران به آن وارد شده و کیفر نا‌سپاسی خود را در آن خواهند دید. دوزخی که سراسر عذاب و آتش است و سوزش آن برای دوزخیان پایان‌پذیر نخواهد بود.

پژوهش‌های انجام شده این مسئله را روشن می‌کند که تحقیقات انجام شده در این زمینه کافی نبوده و جوانب زیادی از مسئله هنوز روشن نیست. به عبارت دیگر، در کلام امام علی علیه السلام،

نکات و ویژگی‌هایی در مورد جهنم و جهنمیان وجود دارد که نیازمند تحلیل و تفصیل دقیق و تطبیق آن با قرآن کریم است. به همین دلیل پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های دیگری نیز در این زمینه انجام گیرد.

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

- ۱- ابن منظور، محمد ابن مكرم، لسان العرب، بيروت: دارالتعارف، ۱۴۱۰ق.
- ۲- انصاريان، حسين، چهره ملكوتى يوسف عليه السلام (متن سخنرانى)، ۱ جلد، دار العرفان - قم، چاپ: اول، ۱۳۸۹.
- ۳- آمدى، عبدالواحد، تصنيف غررالحكم و دررالكلم، چاپ دوم، قم: دفتر تبليغات اسلامى، ۱۳۷۸ش.
- ۴- جواد، على، المفصل فى تاريخ العرب ، ترجمه : محمدحسين روحانى ، بابل: كتابسرای بابل ، ۱۳۶۹ش.
- ۵- خلف تبریزی، محمد بن حسين، برهان قاطع، تصحيح محمد معين، تهران: اميركبير، چاپ پنجم، ۱۳۶۲ش.
- ۶- دهخدا، على اكبر، لغت نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۶ش.
- ۷- سجادی، سيدجعفر ، فرهنگ معارف اسلامى، قم: معارف ، ۱۳۷۳ش.
- ۸- طباطبائى، سيدمحمدحسين، تفسيرالميزان، ترجمه: سيدمحمدباقر موسوى همدانى، تهران : بنياد علمى و فكرى علامه طباطبائى با همكارى مركز نشر فرهنگى رجا مؤسسه انتشارات اميركبير، ۱۳۶۳ش.
- ۹- طبرسى، فضل بن حسن، مجمع البيان فى تفسير القرآن، ترجمه: مترجمان ، چاپ اول، تهران: انتشارات فراهانى، ۱۳۶۰ش.
- ۱۰- قرشى بنابى، على اكبر ، قاموس قران تهران: نشر حيدرى، چاپ دوم، ۱۳۷۴ش.
- ۱۱- مجلسى ، محمد باقر ، بحار الانوار، بيروت: دار الوفاء ، ۱۴۰۴ق
- ۱۲- محمد پادشاه، فرهنگ آندراج، زير نظر محمد دبیرسیاقى، تهران: انتشارات كتابخانه خيام. ۱۳۵۵ش.
- ۱۳- مرتضى زبيدى، محمدبن محمد، تاج العروس من جواهر القاموس، بيروت: دارالهدايه ، ۱۳۸۳ق.

- ۱۴- مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع) ، چاپ: اول، ۱۳۷۷ش.
- ۱۵- مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیر المومنین علیه السلام، تهران: دار الکتب الاسلامیه ، چاپ: اول، ۱۳۸۶ش.
- ۱۶- نفیسی، محمد، ناظم الاطباء، علی اکبر کرمانی، تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۷۵ش.